

Grzegorz Catek

Uniwersytet Warszawski [g.catek@uw.edu.pl]

ORCID: 0000-0002-0952-4826

Szkolne programy wychowawczo-profilaktyczne – idea a rzeczywistość

Abstrakt: W publicznych szkołach w Polsce przyjmowane są corocznie programy wychowawczo-profilaktyczne, zawierające opis działań wychowawczych (skierowanych do uczniów) oraz działań o charakterze profilaktycznym (skierowanych do uczniów, nauczycieli i rodziców). Programy te – zgodnie z ustawą Prawo oświatowe – uchwalane są wspólnie przez rady pedagogiczne oraz rady rodziców. W artykule zostały scharakteryzowane najważniejsze problemy z realizacją tych zapisów ustawowych w praktyce szkolnej, a także propozycje, w jaki sposób mogą być one systemowo rozwiązane.

Słowa kluczowe: program wychowawczo-profilaktyczny, rada pedagogiczna, rada rodziców, szkoła.

Wprowadzenie

Stwierdzenie, że szkoła ma zadania nie tylko edukacyjne, jest truizmem. Już w pierwszym artykule ustawy Prawo oświatowe (Dz.U. 2017, poz. 59) wymienionych zostało ponad 24 różnorodnych zadań systemu oświaty, między innymi:

Art. 1. System oświaty zapewnia w szczególności: (...)

2) wspomaganie przez szkołę wychowawczej roli rodziny;

3) wychowanie rozumiane jako wspieranie dziecka w rozwoju ku pełnej dojrzałości w sferze fizycznej, emocjonalnej, intelektualnej, duchowej i społecznej, wzmacniane i uzupełniane przez działania z zakresu profilaktyki problemów dzieci i młodzieży; (...)

12) kształtowanie u uczniów postaw prospołecznych, w tym poprzez możliwość udziału w działaniach z zakresu wolontariatu, sprzyjających aktywnemu uczestnictwu uczniów w życiu społecznym; (...)

15a) upowszechnianie wśród dzieci i młodzieży wiedzy o zasadach racjonalnego odżywiania oraz przeciwdziałaniu marnowaniu żywności; (...)

20) warunki do rozwoju zainteresowań i uzdolnień uczniów przez organizowanie zajęć pozalekcyjnych i pozaszkolnych oraz kształtowanie aktywności społecznej i umiejętności spędzania czasu wolnego;

21) upowszechnianie wśród dzieci i młodzieży wiedzy o bezpieczeństwie oraz kształtowanie właściwych postaw wobec zagrożeń, w tym związanych z korzystaniem z technologii informacyjno-komunikacyjnych, i sytuacji nadzwyczajnych;

Mimo tych zapisów ustawowych, działania inne niż edukacyjne (np. wychowawcze, profilaktyczne) nie stanowią w rzeczywistości istoty działania szkoły, można zetknąć się nawet z poglądem, że szkoła uchyla się od nich (Łakomski 2015, s. 41–42). Jednym ze sposobów zmiany tej sytuacji były obowiązujące w szkołach od 2002 r. programy profilaktyki. Po dwunastu latach od ich wprowadzenia Joanna Waszczuk pisała: „Narzucone z góry programy profilaktyki nie dają wymiernych efektów, co pokazują liczne wyniki badań...” (Waszczuk 2014, s. 123). Wskazane przez autorkę badania (Ostaszewski 2002; Świątkiewicz 2002; Szpringer 2004; Cisowski 2006), a także późniejsze raporty (Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii 2016; NIK 2016) potwierdziły prawdziwość tej tezy.

Wraz z reformą edukacji w roku 2017 programy profilaktyczne oraz funkcjonujące w szkole także programy wychowawcze połączono w jeden program wychowawczo-profilaktyczny, uchwalany wspólnie przez radę rodziców w porozumieniu z radą pedagogiczną.

W artykule zostały zestawione dwa obrazy: zapisanej w Prawie oświatowym oraz poradnikach idei programów wychowawczo-profilaktycznych oraz wynikającego z doświadczeń autora, w tym z prowadzonych badań, opisu rzeczywistości, dotyczącego w szczególności przygotowywania oraz procesu uchwalania tych programów.

Szkolny program wychowawczo-profilaktyczny – idea

Treści oraz sposób tworzenia programów wychowawczo-profilaktycznych zostały określone w ustawie Prawo oświatowe. W artykule 26 tej ustawy znajduje się opis, czym jest ten program:

Art. 26. 1. Szkoły oraz placówki, o których mowa w art. 2 pkt 3–5, 7 i 8, realizują program wychowawczo-profilaktyczny obejmujący:

- 1) treści i działania o charakterze wychowawczym skierowane do uczniów oraz
- 2) treści i działania o charakterze profilaktycznym skierowane do uczniów, nauczycieli i rodziców.

2. Program wychowawczo-profilaktyczny opracowuje się na podstawie wyników corocznej diagnozy w zakresie występujących w środowisku szkolnym potrzeb rozwojowych uczniów, w tym czynników chroniących i czynników ryzyka, ze szczególnym uwzględnieniem zagrożeń związanych z używaniem substancji psychotropowych, środków zastępczych oraz nowych substancji psychoaktywnych.
3. Diagnozę, o której mowa w ust. 2, przeprowadza dyrektor szkoły lub placówki albo upoważniony przez niego pracownik szkoły lub placówki.

Warto zwrócić uwagę na dwie ważne kwestie wynikające z powyższego zapisu. Po pierwsze – program profilaktyczny jest w istocie połączeniem istniejących przed rokiem 2017 dwóch odrębnych programów: wychowawczego (to „treści i działania o charakterze wychowawczym skierowane do uczniów”) oraz profilaktycznego (to „treści i działania o charakterze profilaktycznym skierowane do uczniów, nauczycieli i rodziców”). Jednak połączenie w jeden program jest nie tylko zabiegiem formalnym, należy bowiem zwrócić uwagę, że może przynieść pozytywny skutek w postaci lepszej integracji działań wychowawczych i profilaktycznych w szkole – wymaga jednak „jednoznacznego i pełnego zrozumienia, czym są wychowanie oraz profilaktyka, a także świadomości zachodzącej między nimi relacji” (Gaś, Poleszak 2017, s. 7). Po drugie – program ma być tworzony na podstawie diagnozy sytuacji, a ponieważ ma to być uchwalany we wrześniu każdego roku, należy więc rozumieć, że elementem tej diagnozy powinna być roczna ewaluacja wcześniej uchwalonego i realizowanego programu.

Mimo tego dość skrótowego opisu ustawowego w praktyce postuluje się czy wręcz wymaga dość rozbudowanej struktury dokumentu, czego dowodem może być poradnik opublikowany przez Ośrodek Rozwoju Edukacji, a więc jednostkę podległą Ministerstwu Edukacji i Nauki, w którym czytamy, że program wychowawczo-profilaktyczny powinien się składać z 16 części (Wieczorek 2018, s. 9):

1. Preambuła.
2. Wstęp do programu wychowawczo-profilaktycznego szkoły i placówki.
3. Wartości wybrane przez społeczność szkolną.
4. Diagnoza potrzeb i problemów w środowisku szkolnym.
5. Mapa środowiskowa czynników chroniących i czynników ryzyka w szkole i placówce.
6. Akty prawne.
7. Wizja szkoły i placówki.
8. Misja szkoły i placówki.
9. Cel ogólny i cele szczegółowe programu wychowawczo-profilaktycznego.
10. Sylwetka absolwenta szkoły – jakim człowiekiem ma być nasz absolwent?
11. Strategia wychowawczo-profilaktyczna szkoły i placówki.
12. Ceremoniał i tradycje szkolne.
13. Tryb postępowania w trudnych sytuacjach.
14. Ewaluacja.

15. Uchwalenie programu wychowawczo-profilaktycznego szkoły i placówki.
16. Plan działań wychowawczo-profilaktycznych w szkole i placówce.

Efekt odgórnego narzucania sposobu przygotowania i zawartości programu wychowawczo-profilaktycznego wzmacniają także inne opracowania Ośrodka Rozwoju Edukacji oraz teksty w prasie fachowej dla dyrektorów szkół, szczególnie odnoszące się do różnych aspektów konstruowania programów, np. do: wartości istotnych w wychowaniu (Chałas 2017), kwestii diagnozy sytuacji (Borowik 2018) czy ewaluacji programów (Gaś, Poleszak 2017; Niepokólczycka-Gac 2018).

Sposób uchwalania programu wychowawczo-profilaktycznego określa artykuł 84 Prawa oświatowego:

Art. 84. (...)

2. Do kompetencji rady rodziców, z zastrzeżeniem ust. 3 i 4, należy:

1) uchwalanie w porozumieniu z radą pedagogiczną programu wychowawczo-profilaktycznego szkoły lub placówki, o którym mowa w art. 26; (...)

3. Jeżeli rada rodziców w terminie 30 dni od dnia rozpoczęcia roku szkolnego nie uzyska porozumienia z radą pedagogiczną w sprawie programu wychowawczo-profilaktycznego szkoły lub placówki, o którym mowa w art. 26, program ten ustala dyrektor szkoły lub placówki w uzgodnieniu z organem sprawującym nadzór pedagogiczny. Program ustalony przez dyrektora szkoły lub placówki obowiązuje do czasu uchwalenia programu przez radę rodziców w porozumieniu z radą pedagogiczną.

Jak widać z wyżej przywołanych zapisów ustawowych, istotne znaczenie w procesie przygotowywania i uchwalania programu wychowawczo-profilaktycznego ma – obok rady pedagogicznej – rada rodziców. Warto więc w tym miejscu zwrócić uwagę na to, czym ona jest, ponieważ ma to znaczenie dla dalszych analiz dotyczących problemów związanych z praktyką funkcjonowania programów.

Rada rodziców to reprezentacja rodziców uczniów danej szkoły. Składa się z reprezentantów rad rodziców oddziałowych (klasowych, zwanych często „trójką klasową”), zatem jej wielkość zależy bezpośrednio od liczby klas w szkole – ile jest klas, tylu członków ogólnoszkolnej rady rodziców. Należy w tym miejscu zastrzec, że są placówki, w których w ogóle się nie tworzy rad rodziców lub tworzy je w inny sposób (por. Całek 2018) – te jednak tutaj pomijam, ponieważ jest ich niewiele, a powyższe zasady tworzenia rad rodziców dotyczą niemal wszystkich, „zwykłych” szkół publicznych.

Rada rodziców ma liczne kompetencje wynikające z ustaw i rozporządzeń. Jednak jedynie trzy z nich dotyczą sytuacji, kiedy działanie rady rodziców jest niezbędne, czyli gdy dyrektor szkoły nie może bez rady rodziców wykonać swoich zadań. Są to:

- wspólne z radą pedagogiczną uchwalanie programu wychowawczo-profilaktycznego (art. 84 ust. 2 pkt 1 Prawa oświatowego)
- wiążące opiniowanie działania na terenie szkoły organizacji pozarządowych (art. 86 Prawa oświatowego)

- wyrażenie zgody na wprowadzenie lub zniesienie obowiązku noszenia przez uczniów stroju jednolitego, czyli tzw. mundurków (art. 100 Prawa oświatowego). Ponadto rada rodziców ma szereg innych kompetencji, na przykład:
- uchwalanie swojego regulaminu (art. 83 ust. 4 i art. 84 ust. 6 Prawa oświatowego)
- możliwość gromadzenia funduszy, w szczególności z dobrowolnych składek rodziców, i przechowywania ich na odrębnym rachunku bankowym (art. 84 ust. 6 i 7 Prawa oświatowego)
- opiniowanie programu i harmonogramu poprawy efektywności kształcenia lub wychowania szkoły (art. 84 ust. 2 pkt 2 Prawa oświatowego)
- opiniowanie projektu planu finansowego szkoły (art. 84 ust. 2 pkt 3 Prawa oświatowego)
- opiniowanie eksperymentów pedagogicznych (art. 45, ust. 9 i ust. 11 pkt 2; art. 70 ust. 1 pkt 3 Prawa oświatowego)
- opiniowanie dodatkowych zajęć edukacyjnych (art. 109 ust. 3 Prawa oświatowego)
- wnioskowanie o powołanie rady szkoły (art. 81 ust. 13 Prawa oświatowego)
- udział w powoływaniu dyrektora szkoły (art. 63 ust. 14, pkt 2 lit. b oraz art. 63, ust. 17 pkt 2 Prawa oświatowego)
- wnioskowanie o ocenę pracy nauczyciela (art. 6a Karty nauczyciela)
- konsultowanie wprowadzenia na terenie szkoły monitoringu (art. 108a ust 1 Prawa oświatowego)
- możliwość występowania z wnioskami i opiniami w sprawach szkoły do: dyrektora szkoły, rady pedagogicznej, organu prowadzącego szkołę oraz organu sprawującego nadzór pedagogiczny (art. 84 ust. 1 Prawa oświatowego)
- możliwość współpracy z innymi radami rodziców (art. 83 ust. 5 Prawa oświatowego).

Kwestie metodologiczne

W dalszej części wykorzystuję dwojaki rodzaj dane: ilościowe, które pozwalają określić skalę obserwowanych zjawisk, oraz jakościowe, pomagające opisać i zrozumieć istotę problemów związanych z programami wychowawczo-profilaktycznymi.

Badania ilościowe, z których wyników korzystam, to:

- Badanie „Rada rodziców w roku szkolnym 2018/2019”, realizowane w dniach 7–30 czerwca 2019 r., skierowane do rodziców, którzy w roku szkolnym 2018/2019 byli członkami rad rodziców (CAWI, N=220). Jedno z pytań dotyczyło kompetencji, z których korzystała rada rodziców w kończącym się roku szkolnym – można było zaznaczyć w nim wiele odpowiedzi, w tym tę dotyczącą uchwalenia programu wychowawczo-profilaktycznego.

- Badanie „Nowa rada rodziców 2019/2020”, realizowane w dniach 10–24 października 2019 r., w którym wzięli udział rodzice wybrani we wrześniu 2019 r. do rad rodziców na rok szkolny 2019/2020 (CAWI, N=720). W tym badaniu, realizowanym półtora miesiąca od rozpoczęcia nowego roku szkolnego, respondenci byli pytani o wykorzystane przez radę rodziców kompetencje, zatem także o uchwalenie programu wychowawczo-profilaktycznego. Ale ze względu na fakt, że ten program musiał (zgodnie z Prawem oświatowym) być uchwalony do 1 października, skorzystano także z faktu, że było to działanie dość „świeże” i zadano szczegółowe pytania dotyczące sposobu przygotowania, a następnie uzgadniania treści programu, sposobu uchwalania programu oraz terminu jego uchwalenia.

W części przedstawiającej problemy związane z przygotowaniem i uchwalaniem szkolnych programów wychowawczo-profilaktycznych korzystam z trzynastoletnich doświadczeń w prowadzeniu projektów w środowisku szkolnym (dla rodziców, rad rodziców, dyrekcji szkół), realizowanych w Instytucie Inicjatyw Pozarządowych, w szczególności:

- projektu „Rodzic zawodowiec – wolontariat pracowniczy w szkole, przedszkolu mojego dziecka”, prowadzonego w latach 2010–2011, który był współfinansowany przez Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej w ramach Programu Operacyjnego Fundusz Inicjatyw Obywatelskich,
- projektu „Aktywni rodzice – od rady do stowarzyszenia”, realizowanego w latach 2013–2014, który był współfinansowany z Polsko-Szwajcarskiego Programu Współpracy (w ramach szwajcarskiego programu współpracy z nowymi krajami członkowskimi Unii Europejskiej),
- projektu „Budżet uczniowski – nowy wymiar aktywności uczniowsko-rodzicielskiej”, prowadzonego w latach 2017–2019, który był współfinansowany przez Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej w ramach Programu Fundusz Inicjatyw Obywatelskich.

W tej części korzystam także z wyników badania „Rada rodziców w czasie pandemii”, w ramach którego przeprowadzono 12 wywiadów swobodnych ukierunkowanych z rodzicami – członkami szkolnych rad rodziców. Wywiady, realizowane od września 2020 r. do lutego 2021 r., dotyczyły różnych aspektów funkcjonowania rad rodziców w okresie pandemii COVID-19, w szczególności korzystania przez rady rodziców z ich kompetencji – zatem także uprawnienia do uchwalania programu wychowawczo-profilaktycznego na rok szkolny 2020/2021.

Wyniki badań ilościowych

W obu prowadzonych badaniach metodą CAWI (7–30 czerwca 2019 r. i 10–24 października 2019 r.) jednym z pytań było to, w którym rodzice mieli stwierdzić, czy ich rada rodziców korzystała w danym roku szkolnych w różnych

kompetencji rady. W tabeli numer 1 zostały zestawione te wyniki dla kwestii uchwalania programu wychowawczo-profilaktycznego.

Tabela 1. Odpowiedzi na pytanie, czy rada rodziców uchwaliła program wychowawczo-profilaktycznego

	CAWI, 7–30 czerwca 2019 r. N=220	CAWI, 10–24 października 2019 r. N=720
tak	56,4%	77,8%
nie	33,6	13,1%
nie wiem	10%	9,1%

Źródło: opracowanie własne.

Warto zwrócić uwagę, że w badaniu realizowanym w dniach 10–24 października 2019 r. pytano także o termin uchwalenia programu wychowawczo-profilaktycznego, jako że jego uchwalenia powinno być jedną z pierwszych czynności nowej rady rodziców i w roku 2019 winno mieć miejsce najpóźniej 1 października. W tym terminie program uchwalono w przypadku 70,6% badanych, natomiast 7,2% wskazało na termin późniejszy, czyli pomiędzy 2 października 2019 a dniem wypełnienia ankiety.

W badaniu „Nowa rada rodziców 2019/2020”, korzystając z tego, że było ono realizowane w czasie kilkunastu dni od uchwalenia (zgodnie z Prawem oświatowym) programu wychowawczo-profilaktycznego, zadano badanym rodzicom bardziej szczegółowe pytania dotyczące procesu opracowywania i uchwalania.

W tabeli 2 zaprezentowano wyniki dotyczące pierwszego etapu – czy przygotowywania programu, wskazując na wariant modelowy (rada pedagogiczna i rada rodziców przygotowują program wspólnie) oraz dwa skrajne (robi to jedna z rad).

Tabela 2. Odpowiedzi na pytanie, kto przygotował program wychowawczo-profilaktyczny

	CAWI 10–24 października 2019 r. N=720
Program został przygotowany wyłącznie przez kogoś z grona pedagogicznego (dyrektora, nauczycieli, pedagoga itp.)	38,8%
Program został przygotowany przez osoby z grona pedagogicznego, ale z udziałem rodziców	26,3%
Program został przygotowany wspólnie przez osoby z grona pedagogicznego i rady rodziców	20,0%
Program został przygotowany wyłącznie przez rodziców (np. radę rodziców)	2,0%
Nie wiem, kto przygotował program wychowawczo-profilaktyczny	12,9%

Źródło: opracowanie własne.

Kolejnym etapem pracy nad programem wychowawczo-profilaktycznym jest uzgadnianie jego treści, co jest szczególnie istotne w przypadku, gdy w pracy nad nim rolę wiodącą odgrywa tylko jedna z rad. W przypadku gdy nad programem pracował wyłącznie ktoś z grona pedagogicznego lub miał rolę wiodącą (pierwsze dwa warianty w tabeli 2), wówczas:

- w 57,1% badanych szkół treść programu skonsultowano z radą rodziców, ale nie miała ona żadnych uwag
- w 23,5% – treści nie skonsultowano z radą rodziców
- w 8,8% – treści skonsultowano z radą rodziców, wniosła ona uwagi i przynajmniej część z niuch uwzględniono.

W przypadku przygotowania treści programu wspólnie przez osoby z grona pedagogicznego i z rady rodziców (wariant trzeci w tabeli 2) w 57,7% przypadków opracowany program skonsultowano z obiema radami, ale nie było żadnych uwag, a w 20,2% szkół projekt programu skonsultowano z obiema radami i uwzględniono przynajmniej część wniesionych przez nie uwag.

Ostatnim etapem pracy nad programem wychowawczo-profilaktycznym jest jego uchwalenie. Pytanie o tę kwestię dotyczyło praktycznego aspektu realizowania zapisu art. 84 ust. 2 pkt 1 Prawa oświatowego, biorąc pod uwagę, że ciała kolegialne (takie jak rada pedagogiczna czy rada rodziców) wyrażają swoją wolę w formie uchwał. Oznacza to, że powinniśmy mieć tutaj do czynienia z dwiema uchwałami. W tabeli 3 zestawione zostały odpowiedzi dotyczące tego, czy i w jakiej kolejności zostało to wykonane.

Tabela 3. Odpowiedzi na pytanie o sposób uchwalania programu wychowawczo-profilaktycznego

	CAWI 10–24 października 2019 r. N=720
Program o uzgodnionej treści został uchwalony przez radę pedagogiczną, a następnie przez radę rodziców	65,9%
Program o uzgodnionej treści został uchwalony przez radę rodziców, a następnie przez radę pedagogiczną	16,4%
Program został uchwalony tylko przez radę pedagogiczną	15,7%
Program został uchwalony tylko przez radę rodziców	2,0%

Źródło: opracowanie własne.

Szkolny program wychowawczo-profilaktyczny – rzeczywistość

Zgodnie z przytoczonymi wcześniej art. 26 i 84 Prawa oświatowego program profilaktyczno-pedagogiczny to ważny dokument szkolny, uchwalany w porozumieniu, zgodnie przez radę rodziców i radę pedagogiczną. Niestety rzeczywistość nie jest optymistyczna, mimo że dyrektorzy szkół zwykle dbają o to, aby był „porządek w papierach” – czyli aby program (jako obowiązkowy) znajdował się w dokumentacji szkoły. Warto więc zwrócić uwagę na trzy kluczowe problemy związane z procedurą uchwalania oraz treścią programu, a także szerszy – dotyczący angażowania się rodziców w działania szkolne.

Pierwsza grupa problemów dotyczy samego procesu uchwalania programu. Ich źródłem są zapisy ustawowe, które nakazują, aby program był uchwalany „w porozumieniu” między radami. Zatem tylko od sposobu organizacji pracy w danej szkole zależy: kto będzie przygotował projekt programu, jak będą przebiegały uzgodnienia jego treści prowadzące do ustalenia ostatecznego kształtu projektu (gotowego do uchwalenia), a także w jaki sposób nastąpi przyjęcie dokumentu.

Z moich doświadczeń (opisanych wcześniej) w realizowaniu różnych projektów w szkołach wynika, że najczęstszym modelem jest zlecenie przygotowywania programu przez dyrektora szkoły nie tyle zespołowi, co pojedynczej osobie z grona pedagogicznego – pedagogowi szkolnemu bądź młodemu nauczycielowi, który otrzymuje to zadanie w ramach stażu, „uczenia się spraw szkolnych”. Czasem zdarza się, że w trakcie tych prac treści są skonsultowane z radą rodziców (w powyższym badaniu 26,3% – patrz tab. 2), jednak zwykle ma to charakter rutynowy i polega na przesłaniu pytań, proponowanych założeń dokumentu albo starego programu do rady rodziców, z prośbą o uwagi – które zwykle nie nadchodzą. Podobnie wygląda „wspólne” opracowywanie programu (w badaniu wskazało na to jedna piąta respondentów).

Również rutynowe jest uzgadnianie czy konsultowanie ostatecznej treści dokumentu. Jak widać z wcześniej przywołanych danych, niezależnie od tego, czy program był przygotowywany samodzielnie przez kogoś z grona pedagogicznego, czy z jakimkolwiek udziałem rodziców, w ponad 57% przypadków nikt nie zgłaszał do niego żadnych uwag. Można przyjąć tezę, że mało kto go czyta – mało kto interesuje się jego treścią. W zakresie formalnego przyjmowania programu wychowawczo-profilaktycznego najczęstszym modelem jest jego uchwalenie przez radę pedagogiczną, a następnie wysyłanie do rady rodziców do akceptacji, która uchwała program bez wniesienia jakichkolwiek uwag. Dzieje się tak z różnych przyczyn: od ogólnego braku zainteresowania sprawami szkoły wśród rodziców, przez ich poczucie braku kompetencji (ze względu na wykształcenie lub wykonywany zawód), aż po presję czasu związaną z koniecznością szybkiego uchwalenia programu.

Kwestia czasu jest kolejnym problemem wynikającym wprost z zapisów ustawowych, który ma kluczowe znaczenie dla przebiegu procesu uchwalania programów wychowawczo-profilaktycznych i jakości dokumentu. Przypomnieć należy, że programy muszą być uchwalone w terminie 30 dni od dnia rozpoczęcia roku szkolnego, czyli najczęściej do 30 września lub – jak w roku 2019 – do 1 października. Jest to termin niedobry dla obu rad uchwalających dokument. Wrzesień jest okresem szczególnie wyťažonej pracy (organizacyjnej, dydaktycznej) dla dyrekcji szkół całego grona pedagogicznego, jednak jeszcze trudniej jest w przypadku rad rodziców. Powstają one bowiem przez wybór przedstawicieli poszczególnych „trójek klasowych”, a te wybory odbywają się w trakcie pierwszych zebrań rodziców w każdym roku szkolnym. Zatem w przypadku, gdy zebrania odbędą się w pierwszych kilkunastu dniach września, nowej radzie rodziców pozostają dwa, maksymalnie trzy tygodnie na: ukonstytuowanie się, wybór władz, przyjęcie regulaminu, określenie regulacji dot. składek na radę rodziców. Tyle działań musi podjąć nowa rada rodziców we wrześniu, trudno się więc dziwić, że uchwalenie programu wychowawczo-profilaktycznego odbywa się zwykle bez głębszej analizy jego treści – na zasadzie akceptacji w całości przedstawionego projektu.

Odrębnie warto zwrócić uwagę na problemy związane z pracą nad treścią programu i wynikające z tego skutki. Program wychowawczo-profilaktyczny jest dokumentem złożonym, przygotowywanym najczęściej według poradników Ośrodka Rozwoju Edukacji (Chałas 2017; Gaś, Poleszak 2017; Borowik 2018; Wieczorek 2018), traktowanych jednak często jako oficjalne wytyczne. Składa się więc z kilkunastu punktów, wymagających dogłębnych analiz, ewaluacji wcześniejszych działań. Jest zatem dokumentem obszernym, pracochłonnym i trudnym, zwłaszcza w sytuacji, gdy jego przygotowanie powierzone zostaje młodemu nauczycielowi – stażystce, bez większego doświadczenia zawodowego i bez gruntownej znajomości specyfiki szkoły, w której uczy od niedawna.

Ta złożoność, trudność i pracochłonność powodują, że niezwykle często programy wychowawczo-profilaktyczne są w danej szkole tworzone rzetelnie tylko raz, a w kolejnych latach dokonywane są jedynie niewielkie zmiany (na przykład dat, nazw projektów, w których uczestniczy szkoła). Z moich doświadczeń wynika, że również z ową rzetelnością bywa różnie – często bazą do tworzenia własnego programu są dokumenty z innych szkół, które bez trudu można odnaleźć w internecie, na stronach internetowych placówek.

Negatywne skutki ma także cedowanie opracowania programu na jedną osobę, zwłaszcza młodą – bez wypracowanego przez lata współpracy i osiągnięcia autorytetu wśród innych nauczycieli. To powoduje, że przygotowanie programu wychowawczo-profilaktycznego widziane jest jako kłopot tylko tej jednej osoby, a nie wspólne zadanie, ważne dla wszystkich nauczycieli w szkole. Taka postawa skutkuje zaś tym, że program już w momencie jego uchwalenia staje się dokumentem martwym.

Mówiąc o problemach związanych z uchwalaniem programu wychowawczo-profilaktycznego, należy spojrzeć na kwestię współpracy rodziców (rady rodziców) ze szkołą szerzej. Współpraca ta – jeśli chodzi o działania na rzecz spraw ogółu, a nie w kwestiach indywidualnych – w zasadzie nie istnieje, co jest efektem braku rozwiązań prawnych mających na celu realne uspołecznienie polskiej szkoły, bierności rodziców oraz braku działań systemowych służących włączeniu rodziców w działania szkół (por. Śliwerski 2010; Całek, Poraj 2011; Śliwerski 2011; Śliwerski 2013; Kordziński 2017; Śliwerski 2017). Zatem zmiana w kwestii wspólnego uchwalania programów wychowawczo-profilaktycznych wymaga wcześniejszej całościowej zmiany dotyczącej współuczestniczenia rodziców w życiu szkoły.

Konkluzje i postulaty

Jak widać, idea szkolnych programów wychowawczo-profilaktycznych wynikająca z Prawa oświatowego, jest daleka od rzeczywistości. Aby dokonać zmiany obecnej sytuacji, konieczne jest dokonanie kilku zmian – zarówno w praktyce szkolnej, jak i w zapisach ustawowych.

Przede wszystkim konieczna jest zmiana podejścia do samego dokumentu. Musi on być traktowany przez dyrektorów szkół i nauczycieli jako ważny opis systemowych, spójnych działań wychowawczych i profilaktycznych – do realnego (a nie pozorowanego) stosowania w codziennej pracy szkoły. Istotnym elementem działań szkoły winna być także praca z rodzicami, którzy przecież powinni rozumieć, jak ważne treści socjalizacyjne zawarte są w programie – że mają oni możliwość wpływania na nie i że skuteczność planowanych i potem realizowanych działań będzie większa, gdy nastąpi synergia pomiędzy szkołą i domem rodzinnym dziecka. Aby to osiągnąć, przygotowywanie programu wychowawczo-profilaktycznego powinno być zadaniem nie pojedynczych osób, ale interdyscyplinarnych zespołów, złożonych z pedagoga szkolnego, psychologa, specjalisty uzależnień itp. oraz oczywiście z przedstawicieli rodziców, wśród których z pewnością znajdują się różnego rodzaju specjaliści.

Dla przygotowania lepszych, skuteczniejszych programów wychowawczo-profilaktycznych konieczne jest także dokonanie zmian w Prawie oświatowym. Po pierwsze – programy nie powinny być dokumentami obowiązującymi przez rok. Wskazana byłaby większa elastyczność, na przykład możliwość uchwalenia ich na okres do trzech lat – co dałoby każdej szkole możliwość swobodnego określenia czasu obowiązywania w zależności od doświadczenia placówki w pracy z programem oraz od wyników jego ewaluacji. W takim modelu można byłoby wymóc ustawowo jedynie konieczność stałego monitorowania programu. Po drugie – należy zmienić termin uchwalania programów. W tym zakresie można byłoby przyjąć albo rozwiązanie bardzo elastyczne – że dokument jest przyjmowany np. na 30

dni przed końcem obowiązywania poprzedniego programu (a więc w momencie uchwalania programu de facto następowałoby także ustalenie, kiedy będzie przyjmowany kolejny program), albo sztywniejsze – że programy uchwała się na kolejny rok szkolny do końca czerwca poprzedniego roku szkolnego. Warto zwrócić uwagę, że ten wariant ma dwa istotne pozytywy: odciąża szkołę i radę rodziców w i tak intensywnym organizacyjnie wrześniu, a ponadto daje możliwość pracy nad dokumentem w maju czy czerwcu, a więc doświadczonej, dobrze znającej problemy szkolne radzie rodziców (zamiast gronu nowo wybranemu kilka czy kilkanaście dni wcześniej we wrześniu).

Sądzę, że istotnym postulatem może być także idea uproszczenia programów wychowawczo-profilaktycznych. Powinny one być krótsze, mniej skomplikowane jeśli chodzi o strukturę oraz pisane możliwie prostym językiem. Takie podejście może sprawić, że będzie to dokument zrozumiały dla rodziców (dysponujących przecież różnorodnym doświadczeniem życiowym, z różnym wykształceniem i kapitałem kulturowym), a przez to tworzony wspólnie, powszechnie akceptowany i rzeczywiście stosowany.

Zakończenie

Zasygnalizowane w tym artykule problemy wymagają dalszych analiz. Powinny one być prowadzone w kilku kierunkach przez badaczy, legislatorów i praktyków.

Po pierwsze – warto zbadać, jaki wpływ na funkcjonowanie rad rodziców ma pandemia COVID-19. Ze wstępnych analiz rozpoczętego przeze mnie pół roku temu badania „Rada rodziców w czasie pandemii” wynika, że pandemia niemal całkowicie „zamroziła” rady rodziców – ograniczają się one do opiniowania czy zatwierdzania (najczęściej bezrefleksyjnego) dokumentów przedkładanych przez dyrektorów szkół. Z pewnością będzie to miało istotne konsekwencje w kolejnych szkolnych, gdy rady rodziców będą musiały powrócić do intensywniejszego funkcjonowania – odtworzyć lub stworzyć od nowa modele aktywnej, partnerskiej współpracy z dyrekcjami szkół.

Po drugie – liczne badania dotyczące edukacji zdalnej (zob. Buchner, Wierzbicka [2020]; Catek [2020]; Librus [2020]; Makaruk i in. 2020; Plebańska i in. 2020; Ptaszek i in. 2020) pokazują, że jej efektem jest znaczące pogorszenie dobrostanu psychicznego uczniów, rozluźnienie więzi społecznych, zwiększenie problemów zdrowotnych i utrwalanie złych nawyków związanych z wielogodzinną pracą przy komputerze, a także wiele innych problemów, które są nowe i będą musiały być uwzględnione w programach wychowawczo-profilaktycznych uchwalanych we wrześniu 2021 r. To oznacza, że konieczne się stanie budowanie tych programów na podstawie aktualnych analiz i ewaluacji, a nie rutynowo – przez kopiowanie zapisów z lat ubiegłych.

Po trzecie – interesujące może być przeprowadzenie badań w szkołach, w których uchwalanie programów wychowawczo-profilaktycznych jest prawidłowe, a więc jest poprzedzone wspólną (rodziców i nauczycieli) pracą merytoryczną, w tym solidną ewaluacją. Wyniki takich badań mogą być pomocne w stworzeniu modeli będących wzorem dla tych placówek, które nie radzą sobie z uchwalaniem programów czy – szerzej – ze współpracą z rodzicami.

Na koniec – warto zastanowić się nad tym, jakie należy podjąć działania, aby rodzice zrozumieli znaczenie szkolnego programu wychowawczo-profilaktycznego dla rozwoju ich własnych dzieci, nauczyciele czerpali z niego inspirację dla prowadzonych przez siebie działań wychowawczych, dyrektorzy zaś nie traktowali jego jedynie jako kolejnego mało ważnego dokumentu, który należy mieć, aby nie narazić się na nieprzyjemności w przypadku kontroli z kwarantanną. Aby to osiągnąć, nie wystarczą zmiany w Prawie oświatowym, konieczne są także szeroko prowadzone działania edukacyjne – skierowane zarówno do nauczycieli, jak i rodziców. Bez nich programy wychowawczo-profilaktyczne będą tylko martwymi dokumentami dostępnymi na stronie internetowej albo w segregatorze w sekretariacie szkoły.

Abstract: Education and prevention programmes at school – in theory and in practice

Every year, state schools in Poland introduce various education and prevention programmes, containing a description of educational activities (addressed to students), as well as preventive measures (addressed to students, teachers and parents). Such programmes, in accordance with the Education Law – are adopted jointly by teachers' councils and parent-teacher councils. This paper describes problems related to their practical implementation, as well as provides suggestions how these problems can be solved at a systemic level.

Key words: educational and preventive program, teachers' council, parents' council, school.

Bibliografia

- [1] Borowik J., 2018, *Działania wychowawczo-profilaktyczne a diagnoza potrzeb środowiska szkolnego*, Ośrodek Rozwoju Edukacji Warszawa.
- [2] Buchner A., Wierzbicka M., 2020, *Edukacja zdalna w czasie pandemii. Edycja II. Raport*, <https://centrumcyfrowe.pl/edukacja-zdalna/> [dostęp: 18.02.2021].
- [3] Całek G., 2018, *Rada rodziców po reformie edukacji*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- [4] Całek G., 2020, *Rodzice o koronaedukacji – wnioski z ankiety*, „Szkoła. Miesięcznik Dyrektora”, nr 8/2020, https://www.academia.edu/44015438/Rodzice_o_koronaedukacji_wnioski_z_ankiety [dostęp: 18.02.2021]
- [5] Całek G., Poraj A., 2011, *Rodzice w szkole, przedszkolu, na osiedlu*, Instytut Inicjatyw Pozarządowych, Warszawa.

- [6] Cisowski W., 2006, *Społeczne determinanty przemocy wśród młodzieży gimnazjalnej*, [w:] Bogaj M. (red.), *Współczesne gimnazjum w Polsce. Nadzieje i zagrożenia*, Kielce.
- [7] Chałas K., 2017, *Wartości w programie wychowawczym szkoły służące integralnemu rozwojowi i wychowaniu ucznia*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa.
- [8] Gaś Z.B., Poleszak W., 2017, *Opracowujemy i ewaluujemy program wychowawczo-profilaktyczny szkoły*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa.
- [9] Kordziński J., 2017, *Szkoła wspólnych działań, czyli o relacjach i współpracy*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa.
- [10] Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii, 2016, *Młodzież 2016*, Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii, Warszawa.
- [11] Librus, 2020, *Nauczanie zdalne. Jak zmieniło się na przestrzeni czasu. Raport z drugiego badania ankietowego. Maj 2012*, <https://portal.librus.pl/artykuly/raport-2-jak-zmieniło-sie-nauczanie-zdalne> [dostęp: 18.02.2021].
- [12] Łakomski M., 2015, *Aksjologiczny wymiar integralnego wychowania i profilaktyki w szkole*, „Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna”, Vol. 3, nr 2(6)/2015, s. 41–49.
- [13] Makaruk K., Włodarczyk J., Szredzińska R., 2020, *Negatywne doświadczenia młodzieży w czasie pandemii. Raport z badań ilościowych*, Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, Warszawa.
- [14] Niepokólczycka-Gac J., 2018, *Ewaluacja profilaktyczno-wychowawczego*, „Szkoła. Miesięcznik Dyrektora”, nr 8/2018, s. 25–30
- [15] NIK, 2016, *Informacja o wynikach kontroli NIK. Przeciwdziałanie e-uależnieniu dzieci i młodzieży*, Najwyższa Izba Kontroli, Warszawa.
- [16] Ostaszewski K., 2002, *Kryzys profilaktyki*, „Remedium”, nr lipiec–sierpień, Warszawa.
- [17] Plebańska M., Szyller A., Sieńczewska M., 2020, *Edukacja zdalna w czasach COVID-19. Raport z badania*, Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- [18] Ptaszek G., Stunża G.D., Pyżalski J., Dębski M., Bigaj M., 2020, *Edukacja zdalna: co stało się z uczniami, ich rodzicami i nauczycielami?*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.
- [19] Szpringer M., 2004, *Profilaktyka społeczna. Rodzina, szkoła, środowisko lokalne*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej im. Jana Kochanowskiego, Kielce.
- [20] Śliwowski B., 2010, *Czy możliwy jest w szkole dialog?*, „Paedagogia Christiana”, nr 1/25 (2010), s. 175–192.
- [21] Śliwowski B., 2011, *Dokąd zmierza polska edukacja?*, „Neodidagmata”, nr 33/34, s. 65–76.
- [22] Śliwowski B., 2013, *Diagnoza uspołecznienia publicznego szkolnictwa III RP w gorsecie centralizmu*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- [23] Śliwowski B., 2017, *Meblowanie szkolnej demokracji*, Wolters Kluwer Polska, Kraków.
- [24] Świątkiewicz G. (red.), 2002, *Profilaktyka w środowisku lokalnym*, Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii, Warszawa.
- [25] Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r. Karta nauczyciela, Dz.U. 1982, nr 3, poz. 19 ze zm.
- [26] Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty, Dz.U. 1991, nr 95, poz. 425 ze zm.
- [27] Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe, Dz.U. 2017, poz. 59 ze zm.
- [28] Waszczuk J., 2014, *Założenia efektywności szkolnych, programów profilaktyki*, „Resocjalizacja Polska”, nr 6, s. 121–134.
- [29] Wieczorek M., 2018, *Program wychowawczo-profilaktyczny szkoły i placówki*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa.